

תוכן העניינים

ז	תודות
ט	פתח דבר
1	פרק ראשון : דמותה של האישה הבדווית המשכילה
1	סיפורה של נור
7	האישה הבדווית בנגב במחקר
8	האישה בראי התרבות הבדווית
8	שוליות מגדרית בחברה פטריארכלית
9	שוליות אתנית במדינת רוב יהודית
12	פרק שני : בדווית פמיניסטית חוקרת
14	מראינת, חוקרת או אישה בדווית?
14	התחברות ראשונה דרך גורל משותף
14	התחברות מתוך הכאב המשותף
15	התחברות מתוך הטפה ודאגה
15	השיא
16	חטאה של הגישה הפמיניסטית
17	הפרדה בין האישי למחקרי
19	העצמה
21	פרק שלישי : שבירת הקונצנזוס
21	להיות זרה
22	היציאה מהחברה הבדווית
28	על הזרות שבקרבה
30	להיות לבד
32	להיות משכילה
34	להיות ענייה
36	להיות ערבייה-בדווית
37	להיות אשת מקצוע

פרק רביעי : מקורות הכוח

מקורות כוח ראשיים

פסיכיות, שתיקה ואיפוק

בין ריצוי אישי לריצוי חברתי

להיות סמל : ממרחב מאיים למרחב בטוח

משחק התפקידים

מקורות כוח משניים

כוחו של הידע המקצועי

פרק חמישי : זוגיות, נישואין ואהבה אסורה

נישואין וזוגיות בחברה הברדווית

הגיבורות הטרגיות

המקדימות את זמנן

אין דומים להן

ראשונות משנות

פרק שישי : דרכי התמודדות

חוויות של ניתוק

ניתוק וליכוד בו זמניים

פרק שביעי : נשים, השכלה גבוהה ושינוי חברתי

פרק שמיני : השיח הפמיניסטי הביקורתי

נשים כקטגוריה אחידה

יחסי הכוח בהגדרת היליד(ה)

א. השיח על התנגדות וכוח

ב. השיח על מסורתיות מול מודרניות

ג. השיח על החארם/חרים

ד. השיח על הרעלה והאסלאם

אחרית דבר

רשימת המקורות

לקריאה נוספת

מפתח

פתח דבר

קשה לכתוב על דברים כואבים, במיוחד כשאת חווה אותם בעצמך. כשאת חווה את הכאב, זהו הדבר הקשה ביותר שאפשר להעלות על הכתב. אבל בשעת אמת עולים הדברים כפי שהם. ובכן, לא קל להיות אישה בחברה הבדווית. למסקנה זו הגעתי לאחר שהתנסיתי בכך על בשרי, ובעיקר לאחר שחוויתי בעצמי את הכאב שבאכיפת רצון הכלל, הקולקטיב הגברי, והגרוע ביותר – אכיפת רצון הקולקטיב השבטי על רצון הפרט.

נולדתי לאם ערבייה שאיננה בדווית ולאב בדווי שכיניו היה מאז ומתמיד 'הרופא הבדווי הראשון'. למדתי בכפר בדווי עד כיתה ז', אף על פי שבאותו הזמן גרנו בבאר שבע. חיי היו קלים כחייה של כל נערה טיפוסית בישראל: חברות ומשחקים, ובסך הכול ילדות מאושרת ונורמלית. תמיד הצלחתי, הייתי הראשונה בכיתה, מוקפת בחברות מעריצות.

אני זוכרת שבתקופה ההיא לא הייתי מחוברת כל כך לשורשי הבדוויים. ראיתי את עצמי כנערה ערבייה ותו לא. חיי התנהלו סביב היותי ערבייה. חברותי היו ערביות, בעיקר מצפון הארץ, והיו לי גם חברות יהודיות מבית הספר. ציר נוסף של שייכות היה החיבור לבית סבי בנצרת. אני זוכרת שכנערה הייתי מאוהבת בגליל, נהניתי כל כך לבקר את סבתי מהצפון, את דודי וילדיהם, פשוט הרגשתי שם אדם: הייתי דומה לכולם ויכולתי להביע רגשות, צרכים, דעות ותפיסות חברתיות ופוליטיות. תמיד ראו בי מישהי מיוחדת: 'הנה זו קרובתנו מהנגב שמצליחה', אמרו, 'היא ואחיותיה'. מאחר שנהגנו לנסוע לגליל פעמיים או שלוש בשנה, תמיד קיבלנו יחס מועדף. היו לי גם חברות מהשכונה, פחות או יותר בנות גילי, ותמיד בילינו יחד בחתונות. אני כל כך אוהבת חתונות של ערבים: יש הרבה מוזיקה וריקודים ואוכל טוב. שם אני מרחפת לי כאדם 'רגיל'.

הקושי היה להשתייך לעולם שבו גדלתי ושאליו הייתי אמורה להיות שייכת. בקרב קרובי הבדוויים אני ואחיותי תמיד נחשבנו לזרות. בזכות זרות זו אמנם היינו מיוחדות, אך גם נתונות תחת ביקורת.

למדנו בבית ספר תיכון יהודי, והדבר לא מצא חן בעיני קרובי. כשהתקבלתי לאוניברסיטה הפכתי פתאום לסמל של כבוד, אבל כשהתקדמתי והפכתי למתרגלת בקורס של תלמידי תואר שני, שבו לומדים גם מורים ומנהלים בדוויים, שמעתי

גינויים וטענות ש'זה לא מכובד לעמוד מול כיתת גברים'. יש לי מזל שאמי אישה חזקה ואבי אדם טוב לב ומבין. אין כמותם.

הגעתי לאוניברסיטה כשהייתי בת שמונה עשרה. פתאום התנתקתי מהעולם התמים של הילדות והנעורים ופגשתי את החיים הבדוויים האמתיים, ולא מביקורים אלא מתוך התחברות אמיתית עם חברות בדוויות משבטים בדוויים שונים. אבל גם ביניהן עדיין נחשבתי 'זרה', 'לא אותנטית', 'חיצונית' וביטויים סטריאוטיפיים נוספים. האמת היא שהדבר החשוב ביותר עבורי היה להצליח בלימודים. לא ריחמתי על עצמי ולא על אף אחד אחר שהיה אתי. לא הייתה לי בעיית זהות, פשוט גדלתי על ערכים אחרים, ערכים ליברליים שאינם תואמים את תפיסות הבדוויים. הרי אצל קרובי בצפון הייתי כמו כולם, ילדה ונערה שיש לה זכויות. ופתאום בחברה הבדווית, שמעולם לא גדלתי בתוכה, ולא נדרשתי להישמע לחוקיה, הגיע היום שבו נאלצתי להישמע לחוקיה. זה היה קורה גם אילו הייתי גדלה בהונולולו.

במהלך לימודי לתואר הראשון התחיל החיבור המחודש שלי עם שורשי הבדוויים. במהלך עשר השנים שלאחר סיום התיכון היהודי עבדתי כמורה בכפרים בדוויים והתנדבתי לפעילות קהילתית. הפעילות הזאת יצרה בקרבי תחושת מחויבות ואחריות לעתידה של הקהילה שלי. סוף סוף הרגשתי שייכת לציר הזה של חיי.

לאחר שרכשתי השכלה אקדמית, וכמוני נשים בדוויות רבות בנות דורי וגילי, מצאתי את עצמי נאבקת באיסור שמטילה החברה הבדווית על בחירה חופשית בבן זוג מחוץ לגבולות השבטיים המותרים. המאבקים וכל מה שהיה כרוך בהם יצרו בקרבי קונפליקט עז: מצד אחד הייתי אחת הנשים המשכילות הראשונות, אך מצד אחר המשכתי להשתייך מבחינה תרבותית-חברתית לחברה הבדווית בנגב. וכך רכישת ההשכלה הגבוהה אמנם תרמה לקידומי המקצועי, אך בו בזמן גם יצרה פעור עמוק בין חיי המקצועיים לחיי האישיים, כיוון שיכולתי לממש את רצוני לבחור במקצוע, אבל לא הייתי חופשייה לבחור לי בן זוג.

נהגתי בכבוד במסורת הבדווית ולא הפרתי את הנורמות החברתיות, ולפיכך ציפיתי שהקולקטיב הבדווי יעניק כבוד גם לבחירתי, אך התאכזבתי כאשר גיליתי כי כוחות שבטיים היסטוריים ביקשו לקבוע את גורלי.

חוויה זו, ראשונה מסוגה, הטביעה חותם עז על אישיותי וזהותי. הנה הפרדוקס האירוני של חיי: אמנם כל חיי הייתי חופשייה, עצמאית ובעלת יכולת בחירה אינדיבידואלית, אולם בבחירה האישית ביותר נידונתי לחוות לחצים שבטיים בגלל נורמות שמעולם לא חייתי על פיהן. כך התנגש עולמי השכלי, הרציונלי עם עולמי הרגשי, וכאילו חייתי בשני עולמות מקבילים. מעולם לא שיערתי, וגם הוכי לא שיערו, כי הלחצים הללו יופעלו גם עלי.

את הכאב הרב על חוסר הצדק המשווע, על חוסר ההתחשבות ברגשות הפרט ועל חוסר האונים מול הכוחות השבטיים הפכתי לפרק מפרקי המאבק של חיי. וכך ניהלתי מאבק אישי ולבסוף גם זכיתי, אך המאבק האישי לא נותר בגדר ניצחון אישי

בלבד: הפכתי אותו לתזה מחקרית שבאמצעותה רציתי לחשוף את המתרחש בחייהן של נשים בדוויות משכילות לאחר שסיימו את לימודיהן. סיפורי האישי הוא חלק מסיפוריהן של הנשים המרואיינות בספר זה, שחוו את הקונפליקט הזה כמוני.

ספר זה מגולל את סיפורי חייהן של הנשים הבדוויות החלוצות שהיו הראשונות משבטן ומכפרן שיצאו לרכוש השכלה גבוהה בישראל או מחוצה לה, ואת מה שקרה בחייהן המקצועיים והזוגיים לאחר סיום לימודיהן. מתוארים בו סיפורי ההדרה, המאבק, ההתמודדות והכוח של אותן נשים בדוויות משכילות, ובעיקר נבחנות השאלות: מה עלה בגורלן של נשים אלו לאחר סיום לימודיהן? מהי משמעותה של ההשכלה הגבוהה בעיצוב חייהן האישיים, המקצועיים והזוגיים? ובעיקר, מה זה אומר להיות אישה בדווית שלראשונה יוצאת ללמוד ואז חוזרת אל הכפר או אל השבט?

לשם כך פניתי לשבע עשרה הנשים הבדוויות הראשונות מהנגב שסיימו את לימודי התואר הראשון (או תואר מקביל לו) במוסדות שונים להשכלה גבוהה. ההחלטה לכלול סטודנטיות מטווח רחב של מוסדות להשכלה גבוהה, דהיינו, ממכללות ולא רק מאוניברסיטאות, נובעת מאמירה שעלתה בריאיון ראשון שערכתי עם בוגרת של אחת המכללות בארץ. היא סיפרה שבחרה ללמוד במכללה ולא באוניברסיטה עקב חששה כי מוסד אוניברסיטאי יהיה מרוחק מהבית, גדול ובלתי ידוע. חשש נוסף עלה בדברי הוריהן של חלק מהנשים שלמדו במכללה להכשרת מורים: הם חששו שבאוניברסיטה תיאלצנה הבנות ללמוד בשעות הערב המאוחרות. כל זה לימד אותי שאם אתמקד אך ורק בסטודנטיות בוגרות אוניברסיטאות, כגון אוניברסיטת בן גוריון בנגב, שבה למדו מרבית בוגרות האוניברסיטאות, אני עלולה להחמיץ אוכלוסייה מסוימת. לכן החלטתי להרחיב את אוכלוסיית המחקר. גילן של הנשים שראיינתי נע בין עשרים לחמישים. אל הנשים הגעתי בעזרת קשרי והמידע שהיה לי מתוך הקהילה לגבי זהותן של הנשים הראשונות בכל שבט (המתגורר בכפר לא-מוכר) וכפר (שהוא יישוב מוכר) שיצאו ללמוד. מכיוון שהן מן הסתם היו מעטות, לא היה קשה לאתרן. את חלקן הכרתי באופן אישי, על בסיס קשרים חברתיים או מקצועיים, ואל אלה שלא הכרתי הגעתי דרך גברים מתוך הקהילה שלמדו אתן באותה התקופה. את מרבית הראיונות ביצעתי באוניברסיטה. כולם הוקלטו ותומללו על ידי. כל הראיונות נערכו בשפה הערבית ותורגמו על ידי לעברית.

הפגישות, הראיונות ושיחות העומק הציבו בפני מראָה. ראיתי מה יכול היה לקרות אילו הייתי במקומן, אילו הייתי חיה את החיים הבדוויים.

מסעו של הספר הזה עובר דרך שלוש תחנות בחייהן של הנשים הבדוויות: הדרה, כוח ואהבה.

הפרק הראשון מגולל את סיפורה של נור, ואז סוקר בקצרה את המחקר על האישה הבדווית המשכילה ומתאר את מיקומה החברתי והפוליטי בארץ. הפרק השני דן במשמעויות השונות של יחסי הגומלין בין החוקרת הילידית לבין הנשים המרואיינות, ומתאר מצבים שונים של מפגש בין מחקר פמיניסטי למחקר ילידי. הפרק השלישי מתאר את המשמעות האתנית, המגדרית והחברתית של היציאה לרכוש השכלה לראשונה מבחינת הנשים המרואיינות. הפרק הרביעי מתאר את דרכי הפעלת הכוח שבהן משתמשות הנשים כשיטת מאבק לנוכח הדרתן הכפולה, ומגדיר מחדש את המונח 'פוליטיקה של הקונפורמיות' באמצעות חלוקה לשלושה מקורות כוח: מקורות כוח ראשיים, הנובעים מהתנהגות הנשים עצמן, מקורות כוח משניים, קרי גיוס הגברים המגנים עליהן, והידע המקצועי כמקור כוח נוסף. הפרק החמישי מביא את סיפורי הזוגיות, הנישואין והאהבה האסורה של הנשים הבדוויות המשכילות. על פי יחסיהן הזוגיים עם הגברים שבקהילתן ומחוצה לה הן מסווגות לטיפוסים שונים: גיבורות טרגיות, נשים שאין דומים להן, נשים המקדימות את זמןן וראשונות משנות. הפרק השישי מתאר את דרכי התמודדותן עם נישואין בלתי רצויים ועם יחסי זוגיות בלתי תומכים ואת מאבקן על האהבה האסורה. התמודדותן נעה על רצף שבין ניתוק לליכוד, הן ברמה התודעתית והן ברמה ההתנהגותית. הפרק השביעי דן בבעייתיות של תפיסת ההשכלה כקדמה ומציג את התנאים המובילים לקדמה או לאי-קדמה בחייהן של הנשים המתוארות בספר זה, והפרק השמיני סוקר בקצרה את השיח הפמיניסטי, את מיקומן של הנשים בשיח הזה ואת זווית הראייה המערבית לעומת זו הילידית.